

Industriella revolutionen - från landsbygd till stad

Den industriella revolutionen (ca 1760–1830), som först startade inom den brittiska textilbranschen, gav upphov till ett helt nytt samhälle. De nya uppfinningar som kom under 1700-talet och som revolutionerade jordbruket gjorde att många bönder blev överflödiga. Samtidigt skapade ångmaskinen helt nya möjligheter att tillverka varor på ett snabbare sätt. Därmed såg industrisamhället dagens ljus. De nya industrier som växte fram - oftast i städer eller dess närhet - krävde mycket arbetskraft varför många lämnade landsbygden och flyttade till tätorterna där de nya jobben fanns.

Det var i samband med detta som arbetarklassen uppstod. Arbetarklassen innefattade bland annat alla lönearbetande män och kvinnor inom industrin. Många kvinnor fick arbeten i tillverkningsindustrin, främst inom textilindustrin som växte kraftigt från slutet av 1700-talet och framåt. Kvinnors löner var dock betydligt lägre än männens. Det vara därför mycket svårt och fattigt att leva som ensam kvinna i det tidiga industrisamhället. Även många gifta kvinnor tog arbeten inom industrin, trots att normen fortfarande var att kvinnans plats var i hemmet. Till detta var de oftast tvungna då industriarbetarnas löner var så låga att det blev nödvändigt för alla vuxna (ibland även barn) i familjen att ta anställning för att klara hushållets ekonomi.

Samtidigt som den industriella revolutionen förändrade samhället uppstod under 1800-talet helt nya yrken som kvinnor kunde försörja sig på. I flera länder i Europa infördes under 1800-talet lagstadgad folkskola för barnen (i Sverige 1842) och det var vanligt att många kvinnor fick jobb som lärare. Även inom sjukvården anställdes kvinnor som sjuksköterskor. Och längre fram under 1800-talet då telegraferna och telefonerna tagits i bruk fick kvinnor arbeten som telegrafbiträden och växeltelefonister.

De högre utbildningarna var stängda för kvinnor långt in på 1800-talet. I Sverige var det inte förrän 1871 som den första kvinnan, Betty Pettersson (1838–1885) fick börja studera på universitet och det var först efter att hon fått dispens av kungen! Två år senare (1873) öppnades de svenska universiteten för kvinnliga studenter.

Samtidigt som allt fler kvinnor kom in på arbetsmarknaden under 1800-talet så var den politiska makten stängd för kvinnor. Kring mitten av 1800-talet började kraven öka på kvinnligt inflytande över politiken. I den engelska staden Manchester bildades under 1860-talet en förening för kvinnlig rösträtt, och denna förening följdes snart av fler föreningar i andra städer. De kallade sig för Suffragetter (översatt från latinets "suffragium" som betyder "röst vid val"), en rörelse som skulle växa sig allt starkare under ledning av Sylvia Pankhurst (1882–1960). Det fanns ingen liknade kvinnlig rösträttsrörelse i Sverige vid den här tiden, även om det var många kvinnor som högljutt krävde att kvinnor också skulle få rösta vid allmänna val. Fredrika Bremerförbundet, grundat 1884, hade kvinnlig rösträtt som en del av sitt budskap, men de höll en mer låg profil än suffragetterna i England som till och med kunde använda våldsamma metoder för att få igenom sina krav.

Den kvinnliga rösträtten skulle dock dröja i Storbritannien till 1918 (för kvinnor över 30 år) och 1928 (för kvinnor fyllda 21 år). I Sverige röstade första kammaren igenom allmän rösträtt för kvinnor i december 1918 och 1921 genomfördes det första valet där kvinnorna var röstberättigade.

1900-talet

Under 1900-talet skedde flera viktiga förändringar som stärkte kvinnornas ställning i samhället. Täta graviditeter hade tidigare varit ett stort hinder för kvinnor att komma in på arbetsmarknaden, men det hade också utgjort en hälsofara då många kvinnor dog i barnsäng. Under 1900-talet förbättrades sjukvården radikalt och risken att dö i barnsäng minimerades. Men det var fortfarande svårt för kvinnor att planera sina liv eftersom alla former av preventivmedel var förbjudna, samma gällde för abort.

Olika preventivmetoder, det vill säga metoder att undvika oönskade graviditeter, var kända redan under antiken. Det samma gällde metoder för att ta bort foster. I svenska rättegångsprotokoll kan man utläsa att aborter var vanligt förekommande redan under 1600-talet, trots att straffen var mycket hårda. Fram till 1864 utdömdes dödsstraff för abort, eller fosterfördrivning som det då kallades. I början av 1900-talet födde de flesta svenska kvinnor många barn och det fanns en utbredd fattigdom i samhället. Det förekom preventivmedel t.ex. kondom, men enligt svensk lag var det fram till 1938 förbjudet att sälja och förmedla alla

former av preventivmedel. Elise Ottesen-Jensen (1886–1973) var en pådrivande kraft i Sverige för att få preventivmedel lagliga, och 1933 grundade hon organisationen RFSU (Riksförbundet för sexuell upplysning).

Kondomen är inte så bra som preventivmedel ur kvinnlig synvinkel eftersom användandet av den kräver mannens godkännande. Men under 1960-talet marknadsfördes det revolutionerande p-pillret. Det var det första preventivmedel som kvinnorna själva kunde styra över. P-pillret blev lagligt i Sverige 1964 och kom att utgöra något av en sexuell revolution för alla kvinnor. Nu kunde var och en bestämma själv över sin kropp. Abort var däremot förbjudet att genomföra i Sverige fram till 1974.

För att kvinnor skulle kunna arbeta på samma villkor som männen krävdes det också att det fanns en utbyggd barnomsorg där barnen kunde vistas tillfälligt medan föräldrarna arbetade. De första förskolorna - som är någorlunda jämförbara med dagens förskolor - tillkom i Sverige under 1940-talet. Normen var dock att kvinnorna inte skulle arbeta, utan vara hemma och ta hand om barnen. Det var först under 1960-talet som barnomsorgen utvecklades och kunde tillgodose ett större antal människors behov av barnpassning. Under de följande decennierna effektiviserades barnomsorgen ytterligare till den vi har idag. Utan en välfungerande barnomsorg hade kvinnornas ställning i samhället inte kunnat förbättras särskilt mycket.

Sverige är idag ett av världens mest jämställda länder och numera prioriterar även de flesta pappor att vara hemma med barnen, många är dessutom föräldralediga lika länge eller längre än mammorna.

Trots att Sverige är jämställt så finns det alltså flera viktiga områden att förbättra. Generellt har kvinnor inom många branscher fortfarande lägre lön än männen, men löneklyftan minskar. Enligt 2008 års diskrimineringslag får inte människor behandlas sämre eller särbehandlas på grund av kön, sexuell läggning, könsöverskridande identitet, religiös trosuppfattning, etnisk tillhörighet eller ålder.

KÄLLA: <https://www.so-rummet.se/kategorier/historia/historiska-teman/kvinnohistoria-och-genushistoria#>

Kvinnors arbetsvillkor runt sekelskiftet 1900

Inledning

Kvinnor har inte alltid fått arbeta utanför hemmet utan varit tvungna att ta hand om hem och barn. Kvinnor blev inte ens myndiga förrän i mitten av 1800-talet. När kvinnor väl kom ut i arbetslivet så saknade de ofta utbildning. Det var också oftast bara ogifta kvinnor som arbetade, när de sedan gifte sig arbetade de mest i hemmen. De stötte också på, enligt mig, orättvisor när de skulle ut i arbetslivet endast på grund av att de var födda med fel kön, de var kvinnor.

Mitt arbete kommer att handla om kvinnor och deras arbete omkring sekelskiftet 1900 i Sverige. Jag har läst i boken kvinnohistoria och sammanfattat det som jag tycker är viktigast inom det området. Jag har valt att berätta lite om kvinnor i industrin och samt några av de kvinnliga tjänstemannayrkena. Min huvudfrågeställning är Kvinnors arbetsvillkor runt sekelskiftet 1900.

Anledningen till att jag valde det här ämnet är att jag från början egentligen hade valt att jämföra manliga och kvinnliga yrken men när jag började läsa tyckte jag att det skulle vara mer intressant att läsa om hur kvinnor har haft det i arbetslivet och vilka orättvisor de har stött på endast på grund av att de är kvinnor. Med tanke på vilken jämställdhet som råder nu i arbetslivet så är det en väldig skillnad mellan då och nu. Då kunde kvinnor knappt arbeta utanför hemmet när de var gifta och hade skaffat barn. Nu spelar det ingen roll om de är gifta och har barn de har samma rätt till ett jobb som vem som helst.

Min huvudsakliga källa kommer att vara Kvinnohistoria som består av 13 olika artiklar som är skrivna av olika författare.

Kvinnor i industrin

Industrialiseringen började i Sverige på mitten av 1800-talet men fick sitt stora genombrott i slutet av 1800 och i början av 1900. Det finns olika åsikter om industrialiseringen var positiv eller negativ för arbetande kvinnor. Vissa ansåg att industrialismen var ett framsteg som kunde skapa nya arbetsmöjligheter för kvinnor medans andra ansåg att det var negativt för kvinnors inflytande i samhället p.g.a. arbetsvillkoren blev olika mellan män och kvinnor när arbetet förlades utanför hemmet.

Vid sekelskiftet blev flickor från arbetar- och bondeklassen som inte hade någon utbildning ofta pigor när de skulle ut och tjäna sitt uppehälle. För många av de flickorna var ett jobb inom industrin en dröm. Där hade de vissa arbetstider som de skulle jobba och sen sin fritid. Ett annat plus var att de fick lön i kontanter.

Att som kvinna arbeta inom industrin har inte varit det största arbetsfältet under 1900-talet. Ändå har kvinnor utgjort omkring 20 % av alla industriarbetare. De vanligaste jobben för kvinnor inom industrin har varit i textilindustrin. Andra vanliga jobb har varit som tvätterska eller strykerska på syfabrikerna. En bra strykerska kunde tjäna mellan 14 och 17 kr i veckan, om hon jobbade övertid mer, men då fick de heller inte särskilt mycket vila. De fick vila då de drack en kaffetår på frukost- och eftermiddagsrasten och när de åt middag som de hade med sig och värmdes på hällen bredvid strykungarna.

När industrialiseringen kom förändrades typiska kvinnoarbetsområden som att sy och tvätta. Det blev uppdelat i mindre uppgifter, de blev mer enformiga, och utfördes under övervakning,

kontroll och tidspress. Industrialiseringen innebar också att kvinnor blev underordnade män inom områden som tidigare varit kvinnliga kompetensområden. Det innebar att de inte längre var ensamt yrkeskunniga inom vissa områden som tidigare ansetts som kvinnliga exempel är i bryggeriet och bageriet. Tillverkningen av det som tidigare gjorts i hemmen flyttades till fabriker.

Men genom industrialiseringen skapades nya "kvinno" industrier som t.ex. tändsticks-, kartong-, sko-, gummivaru-, tvål-, ljus-, parfym-, choklad-, karamell-, och elektrotekniska fabriker. I dessa fabriker utgjorde kvinnorna majoriteten i den producerande arbetsstyrkan medan endast män ledde och fördelade arbetet. Andra fabriker och industrier som kvinnor kom att jobba i var tegelbruk, porslinsfabriker och tobaksindustrier.

När man gick över till ett industriellt ekonomisystem från tidigare jordbruksbaserat blev pengar viktigare. De obetalda jobben i hemmet blev osynliga. Eftersom kvinnor var de som utförde de obetalda kvinnoplikterna i hemmet tjänade de mindre än män för mer arbete, de jobbade ju dubbelt både i industrin och hemma.

De som arbetade på fabrikerna var ofta ogifta kvinnor. När de sedan gifte sig slutade de ofta att jobba i fabrikerna och valde istället ett jobb som de kunde utföra i hemmet eller ett jobb som var tillfälligt. Exempel på jobb som gifta kvinnor hade var tvätterska hos herrskap och festkokerska, dvs en som kommer och hjälper till med att koka maten till fester. Ofta valde de jobb som de kunde sitta i köket och göra eller hemma. Exempel på sådana jobba var att sy, att sticka och att polera silver. Jobben var ofta dåligt betalda men de kunde ha barnen med sig och slapp på så vis barntillsyn och ibland kunde barnen hjälpa till. Om de hade jobb som de kunde utföra hemma så kunde de upprätthålla mannens anseende som familjeförsörjare. Anledningen till att kvinnor också förvärvsarbetade var att familjen behövde den extra inkomsten.

Som jag sa förut så var de flest kvinnorna som jobbade i fabriker ogifta och det var långt ifrån alla som gifte sig, många jobbade hela livet. Lönen som de fick var så låg eftersom den var beräknad för en som bodde hemma hos sina föräldrar. För en som bodde själv var det alltså väldigt knapert.

En annan anledning till att de hade så låg lön var att de saknade utbildning, att de inte var yrkesskickliga. Detta berodde på att de inte fick komma in på universitet, inte gå på högre läroverk och inte bli lärlingar. Ännu en annan anledning till att kvinnolönen var så låg var att det var mannen som skulle försörja familjen. En man borde förtjäna så mycket att han kunde försörja en familj, bestående av hustru och barn. Det sades vidare att den ensamma kvinnans behov var mindre än en ensam mans; kvinnan behövde mindre mat, kunde laga den själv och dessutom spara genom att sy sina egna kläder och tvätta dem. Hon borde reda sig med lite pengar. Hushållsarbete kunde däremot inte en man utföra; han måste köpa de tjänsterna eller gifte sig. Om han bildade familj utförde hans hustru hemtjänsterna åt honom. Då behövde han givetvis en familjeförsörjarlön."

Jämlikhet i arbetet var nåt som började eftersträvas. Och år 1900 fanns det antydningar till att kvinnor och män skulle kunna få arbeta på lika villkor, bredvid varandra. Ett exempel på jobb som både kvinnor och män hade var typografer. Kvinnor tog chansen och kom in i gamla yrken som av hävd varit manliga, det var yrken som fotografer, telegrafister eller telefonister. Vanligast att ta in kvinnor i ett förut manligt yrke var när yrket genomgick radikala förändring. Att kvinnor och män kom att jobba sida vid sida hörde till ovanligheterna men förekom, men det upphörde nästan överallt en bit in på 1900-talet.

Kvinnliga tjänstemannayrken

Jag skrev tidigare om kvinnor som jobbade i fabriker och inom industrin. Nu tänkte jag berätta lite om kvinnliga tjänstemannayrken. Kvinnorna fyllde de lägre jobben i manliga

institutioner och blev småskollärarinnor, sjuksköterskor, kontorister, postfröknar, telegrafister m fl. Alla kvinnor ville inte ta jobb som männen inte ville ha utan ville jobba på samma nivå som dem. Exempel på det var folkskollärarinnorna, de kvinnliga biträdena i statsförvaltningen och de kvinnliga akademikerna. Det fanns arbetsplatser där kvinnor inte var ensamma längst ner i hierarkin. Det fanns kontor och förvaltningar som hade lågstatus jobb för män.

Varför blev det så att allt fler kvinnor sökte sig till de här jobben då? En anledning var att kvinnor förväntades arbeta för lägre lön än män eftersom de ansågs höra till en familj där det fanns en man som försörjde dem. En annan anledning var att många kvinnor inte gifte sig längre och då fick man en ny arbetsgrupp, den ogifta medelklasskvinnan. Om man gav dem en del av tjänstemannayrkena så kunde man lösa de försörjningsproblem som ökade p.g.a. av att många kvinnor förblev ogifta. Det var inte fint att kvinnor från medelklassen skulle jobba i fabriker eller som bondpiga eller hembitråde, det ansåg man vara för arbetarklassens kvinnor. En annan sak som gjorde de borgerliga kvinnorna attraktiva till vissa jobb var att "*...bildade flickor brukar inte strejka*". De ansågs ha de kvinnliga dygderna som samvetsgrannhet, flit och tålmod.

Lärlarinna

Som lärlarinna under 1800-talet fick man i många fall leva på ekonomiskt och känslomässigt existensminimum. De blev också hårt kontrollerade av skolorådet, prästen, folkskoleinspektören och självklart invånarna i byn som man undervisade i. Lönen var som sagt väldigt låg och en del skolor låg så isolerat att man riskerade att bli väldigt ensam.

De lärlarinnorna som hade det värst var småskollärarinnorna eftersom de inte hade en fast tjänst och kunde på kort varsel sägas upp. Folkskollärarinnorna hade det bättre för de hade samma utbildning som männen och även samma sociala och arbetsrättsliga förmåner. De arbetade alltså sida vid sida med männen.

Även fast kvinnor hade låg lön kunde de känna värdighet och stolthet över sitt jobb eftersom det var de som såg till att den kommande generationen blev fostrade och fick en grundutbildning. Arbetet som lärlarinna var också ett självständigt kvinnoarbete som gav inflytande i lokalsamhället och delaktighet i det offentliga livet. Det kunde också innebära en slags maktposition. Det var hon som bestämde vilka elever som var begåvade och vilka som var obegåvade.

Vid sekelskiftet var kvinnorna i småskolan i majoritet men även i folkskolan fanns det många lärlarinnor, närmare 40 % år 1906. Till att börja med såg de manliga folkskollärarna inte sina kvinnliga kollegor som ett hot. Det tyckte att småskollärarinnorna var underställda dem själva och de var glada att slippa läsinläringen. Inte heller folkskollärarinnorna såg de som ett hot. Eftersom de oftast kom från borgerliga familjer kunde de höja skolans anseende så att flera borgerliga föräldrar satte sina barn i folkskolan. En annan tillgång som de hade var deras kvinnlighet och moderlighet. De accepterades tack vare att de hade samma utbildning och meriter.

När sen kvinnornas andel bland lärare ökade vid sekelskiftet och blev högre än männens började de betona ett de manliga egenskaperna var mer värdefulla i skolan. De sa att de orkade mer och hade bättre disciplin. Skolan behövde helt plötsligt en fadersgestalt. För att få fler män att söka till läraryrket fick männen med statens hjälp förmåner. Lönerna ändrades så att männen fick högre löner än kvinnor och på så sätt flyttades männen upp ett steg i hierarkin.

När männen fick högre lön för samma jobb som kvinnorna bröt en öppen könskonflikt ut. Kvinnorna kände sig kränkta eftersom de män som de tidigare jobbat sida vid sida med nu helt plötsligt var mer värde än dem, de kände sig svikna av dem. Lika löner igen fick de inte förrän 1939.

Sjuksköterska

Runt sekelskiftet fanns det ca 4000 sjuksköterskor i Sverige och på tiden fram till 1930 ökade det till 10 000 st. Det var alltså ett yrke som var som gjort för utbildade kvinnor. Det fanns också stora möjligheter att förverkliga de borgerliga kvinnliga idealen som var: vårdandet, tjänandet, människokärleken, det goda hygien och den religiösa kallelsen. Men det var inte bara positiva sidor med yrket utan det var långa arbetstider, obekväma miljöer och dålig lön.

Hierarkin på sjukhuset var väldigt strängt. Över sig hade de läkarna och under sig hade de biträden. Det som skilde dem från biträdena var att de hade en teoretisk utbildning. Eftersom de var underordnade läkarna fjäskade det för dem men mot biträdena var det helt tvärt om, mot dem var de ofta stränga och kontrollerande. Man skulle kunna jämföra biträdena med hembiträden och sjuksköterskorna med husmödrarna. *Biträdenas arbetstider var precis som hembiträdenas långa och oreglerade och sjuksköterskan ansåg sig ha rätt att offentligt tala i biträdenas sak och bestämma deras kollektiva arbetsvillkor.* Sjuksköterskan hade ett speciellt lojalitetsband till institutionen som utbildat henne, hennes moderhus. Det kunde vara Röda korset, Sophiahemmet, Sabbatsberg eller Sahlgrenska. Det spelade ingen roll om de sedan jobbade långt ifrån sitt moderhus hon hörde till det i alla fall och det var dit lönen gick till att börja med. När man blev sjuksköterska fick man sjuksköterskebrochen och när hon dog skulle det lämnas tillbaka till moderhuset.

De flesta av sjuksköterskorna bodde på sjukhuset så det blev dåliga gränser mellan det offentliga och det privata. Nåt privatliv var knappt att tänka på och inte heller att gifta sig. Hon bodde ju mitt i sjukhuset mellan salarna och så hade hon en lucka i väggen så att hon fanns till hands för de sjuka dygnet runt. Hon var tvunget att hela tiden bära en uniform även på fritiden. Under de här förhållandena levde de flesta sjuksköterskorna.

Det fanns ett påfallande religiöst drag i sjuksköterskekulturen. *...sköterskorna var ett slags barmhärtighetsysstrar med nunneorderns organisation som modell där Guds kallelse, kyskhetslöftet och celibat blev viktiga hörnpelare.* Deras kläder eller uniform hade vissa drag av nunnedräkten men det fanns också drag från militären. Yrket växte fram i fältsjukhus och där fanns inslag av militär organisation som disciplin, respekt för hierarkins upprätthållande och uniformskultur. *"Florence Nightingales pionjärsysstrar var soldater mot smuts, sjukdom och synd. Hygien, kyskhet och disciplin blev vapnen i kriget mot sjukdomarna."*

Allmänt om tjänstemannakvinnor

Att kvinnor hade svårt att få jobb för staten berodde på att statens ämbetsmän och professionella ansåg att kvinnor hade svagare fysik, lägre intellektuell förmåga och brist på helhetssyn. Men när sen kvinnorna fick rösträtt i början av 1920-talet öppnades även högre statliga tjänster för kvinnor. Sverige var då ett meritokratiskt samhälle, ett samhälle där hög utbildning och meriter ger inflytande, var man tvungen att sätt kompetens före kön. Det fanns heller inga hållbara argument längre för att stänga ute kvinnor med höga utbildningar från högre tjänster. Man tyckte att om man har låtit kvinnorna få utbildning måste de också få rätt att arbeta.

Det spelade ingen roll att tjänstemannakvinnan hade en del professionella framgångar, var det alltid männen som kom i första hand i sin yrkesomgivning. Männen kände sig hotade av kvinnorna och gick samman och gjorde motstånd för att bevaka och försvara sina revir. Man var tvungen att ompröva vad som var manligt och vad som var kvinnligt och så kände sig männen inte bara hotade på arbetsmarknaden, de kände sig också hotade i sin identitet. Det blev viktigt för männen att visa var gränserna för kvinnorna gick.

Det som de kvinnliga tjänstemannagrupperna hade gemensamt var just att de var underordnade männen och att de fick så låga löner, annars var de väldigt olika.

I och med att industrialiseringen hade nya värderingssystem vänt upp och ner på jordbrukssamhällets könsordning. Eftersom kvinnor var billig arbetskraft var de lockande för arbetsgivarna. I det nya industrisamhället var kunskap och kompetens viktigare och kvinnor ur medelklassen kunde med hjälp av sin skolutbildning rucka på det traditionella tänkandet. De kunde organisera sig fackligt och professionellt men även ställa krav på staten och kapitalet i samarbete med andra kvinnoorganisationer. Även om de ännu inte hade rösträtt kunde de på så sätt skapa sig en röst i det offentliga samtalet.

Trots att man försökte ändra på kvinnosynen kunde man inte ändra förhållandena i grunden. Även i fortsättningen var männen i verkligheten överordnade kvinnor men det blev mer dolt än tidigare.

Avslutning

Industrialiseringen började i mitten av 1800-talet men fick sitt största genombrott i slutet av 1800 och i början av 1900. Kvinnor har utgjort ca 20 % av alla industriarbetare och de vanligaste har varit inom textilindustrin. Men med industrialiseringen förändrades också kvinnornas typiska arbetsområden. De blev mer specialiserade, man utförde bara vissa moment och det utfördes under övervakning och kontroll.

Det var inte bara negativa saker med industrialiseringen, det skapades även nya jobb i industrin för kvinnor. De som jobbade i fabriken var oftast ogifta och många gifte sig aldrig utan jobbade hela livet. Lönen var dålig eftersom den beräknades för en som bodde hemma hos sina föräldrar. Det finns fler anledningar till att lönen var så låg och några är att de saknade utbildning och att det var meningen att mannen skulle försörja familjen och därför behövde en familjelön.

De som i alla fall gifte sig slutade ofta jobba i fabriken för att vara hemma och ta hand om hem och barn. De kunde ta tillfälliga jobb eller jobb som de kunde utföra i hemmet för många familjer behövde den extra inkomsten som de fick om frun också jobbade. Nåt som man eftersträvade var jämlikhet i arbetet och det kom vissa antydningar till det år 1900 och kvinnor och män jobbad sida vid sida ett tag även om det var ovanligt men det upphörde nästan helt en bit in på 1900-talet.

Det fanns också kvinnor som inte ville ha de jobb som männen inte heller ville ha utan ville jobba på samma nivå som de. Det kunde de göra genom att bli t.ex. folkskollärarinna. Kvinnorna inom det här yrket blev accepterade tack vare att de hade samma utbildning och meriter som männen. När sen andelen kvinnor bland lärare ökade så började männen betona de manliga egenskaperna som krävdes för jobbet som lärare. De kände sig hotade. För att då få fler män att söka sig till yrket så höjdes lönen till männens förmån och så hamnade kvinnorna i underläge igen.

Ett annat arbete som tjänstemannakvinnorna sökte sig till var sjuksköterskeyrket. De som var sjuksköterskor svarade uppåt till läkarna men hade på samma gång människor som jobbade under dem, biträdena. En sjuksköterska privatliv var knappt existerande eftersom de bodde på sjukhuset mellan salarna. På 1920-talet hade Sverige ett samhälle där hög utbildning och meriter gav inflytande och då kom kompetens före kön och på så sätt fick även kvinnor komma in på flera jobb som tidigare varit endast manliga. Man sa att om man har låtit kvinnor få utbildning måste de också få rätt att arbeta.

Källförteckning

- Bergström, Börje - Löwgren, Arne - Almgren, Hans (1991), *Nya Alla Tiders Historia*. Malmö
- Florin C (1996), "Kvinnliga tjänstemän i manliga institutioner" i Hirdman Y m.fl., *Kvinnohistoria*. Stockholm 1996.
- Göransson A (1996), "*Från släkt till marknad*" i Hirdman Y m.fl., *Kvinnohistoria*. Stockholm 1996.
- Göransson A (1993), "*Från hushåll och släkt till marknad och stat*" i Furuhagen B (ed) "*Äventyret SVERIGE En ekonomisk och social historia*". Stockholm 1993.
- Wikander U (1996), "*Kvinnor i den tidiga industrialiseringen*" i Hirdman Y m.fl., *Kvinnohistoria*. Stockholm 1996.

Denna sida publicerades 1998-05-28

Kvinnokamp och frigörelse

Demonstration för kvinnlig rösträtt i Göteborg i juni 1918.

© Anna Backlund, Nordiska Museet

År 1873 öppnades de svenska universiteten för båda könen. Men kvinnor var fortfarande avstängda från högre akademiska lärartjänster. Det personliga priset blev högt för dem som satsade på en akademisk karriär. När Elsa Eschelsson sökte tjänsten som professor i civilrätt i Uppsala stoppades hon av den manliga universitetsledningen. I en 96-sidig inlägga försvarade man sig med att kvinnan i allmänhet hade dåliga förutsättningar för högre intellektuellt arbete:

”Man torde icke hava exempel i vårt land på en kvinna som utfört vetenskapligt arbete, vittnande om någon egentlig originalitet och vars anställning vid universitet såsom professor skulle hava inneburit något synnerligt intresse för detsamma. Erfarenheterna – här och i utlandet – tyder på att de kvinnliga studerande i genomsnitt äro underlägsna de manliga [...] Kvinnan synes i normala fall sakna den vetenskapliga fantasi och de forskningsbegär som krävs av den sanne vetenskapsmannen.”

Elsa Eschelsson hade redan drabbats hårt av en svår sjukdom och kort därpå fann man henne död av en överdos sömnmedel med ett halvfärdigt svar på universitetets skrivelse bredvid sig.

Strid om kvinnans roll

Kampen för kvinnors rättigheter och möjligheter gick inte fort. Det skulle dröja långt in på 1900-talet innan könen jämställdes i lagen. Men ett par decennier efter striden om Elsa Eschelssons professorstjänst hade trots allt något avgörande hänt i Sverige. Nu gjorde kvinnorna intåg på arbetsmarknaden och började för första gången på allvar organisera sig för att hävda sina rättigheter. Det blossade upp en strid om den nya kvinnan i den offentliga debatten. Under 1800-talet hade Sverige utvecklats från ett jordbrukarsamhälle till en industrination och enorma vetenskapliga och tekniska framsteg hade vunnits. Men samhällsomvandlingen var kanske allra tydligast på familjens område. När jordbruket rationaliserades blev allt fler utan jord och många flyttade till städerna för att arbeta i de framväxande industrierna. Männerna, och i många fall kvinnorna och barnen, tvingades ta arbete utanför hemmet för familjens försörjning. Den stabila familjestrukturen bröts upp, många hushåll splittrades och det var inte ovanligt att kvinnor blev ensamma familjeförsörjare. Den traditionella familjen hotades också av att allt färre gifte sig. Äktenskap var en stor ekonomisk satsning som

inte många hade råd med. Män ur borgarklassen väntade med giftermål till de uppnått en viss position i arbetslivet och de valde ofta att gifta sig med yngre kvinnor. Det fanns också ett kvinnoöverskott i landet, som bland annat berodde på emigrationen till Amerika. Många kvinnor förblev därför ogifta – och oförsörjda – livet ut. Samtidigt var behovet av billig arbetskraft enormt när industrisamhället växte fram. Kvinnor hade naturligtvis alltid arbetat, på den egna gården eller i familjehantverken i städerna. Det nya var att de nu tog arbete utanför hemmet och tjänade egna pengar.

Intåg på nya områden

Kvinnor gjorde också intåg på områden som tidigare varit stängda för dem. De tog anställning inom industrin, som lärare i folkskolan, som sjuksköterskor inom den utbyggda vården eller på kontor. Traditionellt manliga yrken som bokhållare, förskollärare och posttjänsteman övertogs av allt fler kvinnor. Konkurrensen från de kvinnliga kollegorna uppfattades som ett hot av många män och yrkeskvinnorna möttes av en manlig motoffensiv. Var hon inte i själva verket olämplig som yrkesmänniska? Argumenten mot kvinnorna växlade på olika arbetsplatser. De manliga lärarna krävde högre lön än sina kvinnliga kollegor eftersom de kunde hålla bättre disciplin i klassrummen. Kvinnonaturen ansågs skvalleraktig och pladdrig och inte lämpad för arbete inom statliga institutioner som postverket som krävde disciplin och tystnadsplikt av sina anställda.

Wilhelmina Skogh

Även om kvinnorna hade tagit ett definitivt steg in på arbetsmarknaden ledde det inte automatiskt till ökad jämlikhet mellan könen. Inom industrin arbetade kvinnor på de tyngsta och sämst betalda jobben och ute på arbetsplatserna var de nästan alltid underställda män. Men det fanns de som bröt mot mönstret och en av dem var Wilhelmina Skogh. Hon började med två tomma händer som diskerska på restauranger i Stockholm, men avancerade snabbt och byggde så småningom upp ett företagsimperium med flera stora hotell och restauranger, bland annat i Storvik i Gästrikland och i Bollnäs. År 1902 utnämndes hon som första kvinna till direktör för Grand hotell i Stockholm. De många yrkesarbetande kvinnorna ledde till att de gamla könsmönstren ifrågasattes. Kvinnofrågan blev ett hett diskussionsämne inom litteraturen, politiken och filosofin. Hur var den sanna kvinnan och vilket förhållande skulle råda mellan könen? Ett pennkrig uppstod för och emot kvinnans frigörelse. Den österrikiske filosofen Otto Weininger blev mycket populär bland dem som ville mota bort kvinnorna från det offentliga livet. I sin stridsskrift *Geschlecht und Charakter* beskriver han könens olika karaktärer:

”Det finns ingen man, i vilken det inte finns något översinnligt, någon gnista godhet; och ingen kvinna för vilken det gäller. Den lägst stående mannen står alltså dock oändligt högt över den högst stående kvinnan – så högt att det knappt kan bli någon rangordning eller jämförelse mellan dem.”

Fredrika Bremer

På det motsatta lägret fanns de som menade att kvinnan hade en renare och ädlare själ och att hon därför hade en alldeles speciell uppgift att fylla. I skriften *Hertha, eller en själs historia* låter Fredrika Bremer en ung man förklara:

”Det felar oss män mycket i djupare mänsklig bildning. Men – det hörer fruntimmerna till att giva oss detta. Ty obestriddligen ha de ett medfött djupare sinne för det innersta i livet. Skaparens sista verk fick detta till sin hemgift!”

Det fanns också de debattörer som menade att likheterna mellan könen var större än olikheterna och att män och kvinnor därför skulle ha samma rättigheter och möjligheter. Det var århundraden av förtryck som skapat det typiska borgerliga kvinnoidealet; en självuppoffrande känslövarelse.

John Stuart Mill

Den engelske filosofen John Stuart Mill jämför kvinnans situation i dåtidens samhälle med slavars villkor i historien. Han menade att kvinnoförtrycket var det främsta hindret för mänsklighetens utveckling. I *Kvinnans underordnade ställning* från år 1869 skriver han:

”Männen vill inte bara ha kvinnors lydnad, de vill också ha deras känslor. [...] De har därför gjort allt för att förslava deras sinnen. Herrarna till alla andra slavar litar för lydnadens upprätthållande till fruktan, antingen fruktan för dem själva eller för högre makter. Kvinnornas herrar önskade sig mer än enkel lydnad och utnyttjade hela uppfostrans makt för att vinna detta syfte.”

Ellen Key och kvinnans särart

Andra tänkare anknyter till Fredrika Bremers idéer och menade att könen utgjorde två motsatta och kompletterande poler. Mannens överlägsna intellekt motsvarades av kvinnans rikare känsloliv. En av de främsta företrädarna för den ståndpunkten var Ellen Key. Hennes skrifter fick stor spridning kring sekelskiftet och idéerna diskuterades också utanför Norden. Hon beskriver kvinnans särart i *Samhällsmoderligheten* från 1903:

”Ömheten präglar hela hennes sätt att tänka och känna, att vilja och verka. Så har hon nått den olikhet med männen som hon inom det offentliga måste hävda.”

Ellen Key kämpade för kvinnors rätt till utbildning, och ekonomisk självständighet för den gifta kvinnan. Men hennes frigörelse skilde sig från mannens. Den högsta formen för kvinnans förverkligande var att bli moder och sköta ett hem, men om den möjligheten inte fanns, skulle hon praktisera moderligheten ute i samhället, till exempel som sjuksköterska och lärarinna. Kvinnans frigörelse och förverkligandet av samhällsmoderligheten var första steget mot ett mänskligare och mjukare samhälle. Ellen Key chockade samtiden genom sin okonventionella inställning till erotiken som hon menade inte behövde sanktioneras av giftermål om det handlade om djup och sann kärlek. Den man och kvinna som verkligen älskade varandra var i en högre mening ändå gifta. Själv hade Key under flera år en kärleksrelation med en gift man. Ellen Key kritiserades för att vara motsägelsefull och radikala kvinnosakskvinnor anklagade henne för att vilja binda kvinnor vid en traditionell modersroll.

Suffragetterna

Kvinnorörelser organiserades på flera håll i Europa under 1900-talets första år. Ryktbarast blev suffragetterna som med våldsamma och spektakulära aktioner skakade om det engelska samhället. Med Emmeline Pankhurst i spetsen marscherade aktivister in i parlamentet och krävde ledamöternas uppmärksamhet. De arrangerade möten och demonstrationer och mötte polisens ingripanden med våldsamt motstånd. När suffragetterna inte fick gehör svarade de med allt grövre våld, de anlade bränder, klippte av telegraftrådar, förstörde konstverk och krossade fönster. I fängelset protesterade de genom att hungerstrejka med risk för sina liv.

Kvinnofrågan i Sverige

Medsystrarna i Sverige förde sin kamp under lugnare och fredligare former. År 1904 bildades Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt som så småningom räknade 17 000 medlemmar från alla samhällsklasser. Möten arrangerades och namnunderskrifter samlades in till stöd för kvinnosaken. Selma Lagerlöf, ”Nobelpristagare utan rösträtt”, var en av dem som engagerade sig. De politiska partierna var splittrade inbördes i frågan och i otaliga riksdagsdebatter utvecklades argumenten för och emot. Motståndarna såg med fasa hur politiken skulle trivialiseras av de nya väljarna. En riksdagsledamot förutsåg att riksdagsmännen hädanefter ”skulle komma att lagstifta om bredden på färgade tyger [...] för att inte tala om en del intressanta områden inom köket och barnkammaren”. Andra oroade sig för att den kvinnliga naturen skulle ta skada av att bli politiskt medveten. Man ville värna om husmödrarna som säkert skulle uppleva kraven att både sköta hem och politik som alltför påfrestande.

Kvinnlig rösträtt

Turbulensen i omvärlden – det första världskriget och den ryska revolutionen – satte det gamla maktsystemet i gungning. Politikerna fruktade att kvinnornas krav skulle leda till oroligheter och kanske uppror och frågan om lika och allmän rösträtt krävde nu en snabb lösning. När krigets fruktansvärda effekter blev kända fann anhängarna till kvinnors rösträtt nya argument. Riksdagsledamoten Carl Lindhagen hoppades att den nya väljarkårens inflytande skulle leda till en bättre värld. Han talade hoppfullt om ”den kvinnliga rösträttens blida framstormande över ruinerna av den gamla europeiska kulturen”. Nu kunde också kvinnorörelsen hämta stöd från de nordiska grannländerna som några år tidigare genomfört reformen. År 1921 vann till sist svenska kvinnor fullständiga medborgerliga rättigheter. Kvinnokampen kunde fortsätta och för första gången föras upp på den politiska dagordningen.

Kvinnlig rösträtt i Sverige - hur gick det till?

Vad krävs för en fungerande demokrati? Till att börja med måste alla få rösta om vem som ska styra landet. Det har varierat över tid vilka som setts lämpliga att få vara med och bestämma. 1919 beslutade riksdagen om "allmän och lika rösträtt för män och kvinnor", ett viktigt år i Sveriges demokratihistoria.

Plansch för möte om kvinnlig rösträtt från 1916.

Bild: Kungliga biblioteket

Olika rösträtt för olika människor

Före 1919 hängde rösträtten ihop med hur mycket skatt du betalade. Den som var rik och betalade mycket skatt hade flera röster i valet. De som var fattigast fick inte rösta alls. Rösträtten hängde också ihop med könet. Det var bara män som fick rösta, om de hade betalat tillräckligt mycket skatt. Allmän rösträtt för män infördes 1909 då utvidgades rösträtten till att gälla fler män. 10 år senare togs beslut om allmän och lika rösträtt för män och kvinnor.

Ogifta kvinnor fick rösta i kommunalval

Ogifta, myndiga kvinnor som hade tillräckligt mycket pengar kunde rösta i kommunala val redan 1862. Men så fort hon gifte sig med en man blev hon omyndig och förlorade sin rösträtt. Läraren och politikern Fredrik Theodor Borg skrev den första motionen i riksdagen om kvinnlig rösträtt 1884. Det var inte många i riksdagen som stödde förslaget och det dröjde fram till år 1900 innan den verkliga kampen för kvinnlig rösträtt startade...

Frida Stéenhoff – feminist och rösträttskämpe

Frida Stéenhoff (1865–1945) var författare och samhällsdebattör. Den 23 november 1905 höll hon ett föredrag om kvinnlig rösträtt i Stockholm med titeln "Hvarför skola kvinnorna vänta?" Frida Stéenhoff förstod nämligen inte varför kvinnorna skulle vänta på sin rösträtt. De som var motståndare till den kvinnliga rösträtten menade att kvinnorna inte var mogna. Frida Stéenhoff höll inte med. Enligt henne var rösträttsfrågan inte en fråga om mogenhet. Hon tyckte att själva poängen med allmän och lika rösträtt är att det är en rättighet – att låta folket få bestämma och kunna påverka samhället.

Kvinnorna startade organisation för att kräva rösträtt

1902 grundades Landsföreningen för kvinnans politiska rösträtt (LKPR). Föreningen samlade politiskt aktiva kvinnor från höger till vänster. Det var bara kvinnor som fick vara medlemmar. Anna Lindhagen, Lydia Wahlström, Anna Whitlock och författaren Elin Wägner är några av föreningens mer berömda medlemmar. Föreningen jobbade med ett intensivt påverkansarbete. De ordnade namninsamlingar, delade ut flygblad, skrev brev till kungen och höll föredrag. Föreningen inrättade till och med en kvinnornas "rösträttsdag" för att skapa uppmärksamhet för kampen. 1911 blev ett viktigt år för LKPR. Då stod föreningen värd för den internationella

kvinnorösträttsrörelsens sjätte kongress. Föreningen hade som mest 17 000 medlemmar och 1913 lyckades de samla in 350 000 namnunderskrifter för kvinnlig rösträtt. När den kvinnliga rösträtten infördes 1919 upplöstes förbundet och en del av medlemmarna gick med i Fredrika-Bremer-Förbundet istället. Ledningen för LKPR bildade Svenska Kvinnors Medborgarförbund.

Författaren och samhällsdebattören Elin Wägner står vid en trave med insamlade namnunderskrifter för kvinnlig rösträtt, 1914.
Bild: Stadsmuseet i Stockholm

Riksdagen beslutade om allmän och lika rösträtt 1919

Vid riksdagsvalet till andra kammaren 1917 blev det majoritet för kvinnlig rösträtt. Året efter fick kvinnor och män rösträtt i kommunalvalen på lika villkor. Den 24 maj 1919 beslutade riksdagen i Sverige att införa lika och allmän rösträtt för kvinnor, i valen till riksdagens andra kammare också. Det första valet till andra kammaren där kvinnor deltog hölls 1921. Nu hade en stor majoritet av Sveriges vuxna befolkning rösträtt. Nu var också varje persons röst värd lika mycket.

Men även efter 1921 fanns det många människor i Sverige som inte fick delta: De som satt i fängelse, människor som inte kunde försörja sig själva, folk med stora skatteskulder och de som var omyndigförklarade. Män fick bara rösta om de hade gjort lumpen, och dessutom var alla som röstade tvungna att ha fyllt 23 år för att få rösta...

1900-talet – Kvinnor och män i arbetslivet

För oss idag är det självklart att kvinnor och män ska ha samma förutsättningar att utbilda sig och skaffa arbete. Men så har det inte alltid varit. Vi behöver bara blicka hundra år tillbaka i tiden för att märka enorma skillnader. År 1900 bodde 75 procent av svenskarna på landsbygden och 25 procent i tätorter. 1950 bodde 43 procent på landet – och 2020 bara 13 procent.

Kvinnorna vid Spånga yrkesskolor fick lära sig maskinskrivning, stenografi och olika hushållsarbeten, exempelvis sömnadsarbete, matlagning och barnskötsel.
Bild: Stockholmskällan

Kvinnorna blir yrkesarbetare

Kvinnorna som arbetade i jordbrukande familjer började söka sig till yrkesarbete i mejerier, bagerier, bryggerier, tvätterier, porslinsfabriker och beklädnadsindustrin. Där fick de enformiga arbeten vid löpande bandet, som hade införts i många svenska industrier under 1920-talet. Männerna i samma industrier hade bättre betalda uppgifter med transporter, maskinservice och påfyllnad av arbetsmaterial. Andra kvinnor tog jobb som hembiträden och barnsköterskor.

Den sega och envisa kampen

Kvinnorna mötte motstånd. Nya lagar i början av 1900-talet förbjöd dem att arbeta nattetid. De fick inte arbeta tillsammans med män på vissa fartyg och inte under jord. Dessutom förbjöds de att arbeta tiden kring barnafödandet. Vid denna tid gällde ett ideal att mannen skulle vara familjeförsörjare och kvinnan sköta hem och barn. Men det var feltänkt, eftersom männens löner i många industrier var så låga att kvinnorna tvingades ut i förvärvsarbete. Postverket och telegrafverket anställde gärna kvinnor eftersom deras löner var lägre än männens. Sedan mitten av 1800-talet kunde kvinnor arbeta som småskollärare (med usla löner) och folkskollärare. Fackföreningarna gillade inte att kvinnor kom in på deras arbetsområden. Det höll lönerna nere. När det blev kris och avskedanden ville facken att kvinnorna skulle gå först, eftersom männen var familjeförsörjare. Men det resonemanget höll inte, för tidigt under 1900-talet var de ensamstående kvinnorna många – och ofta hade de barn.

De första stegen mot jämställdhet

Under 1800-talets sista årtionden fick kvinnor tillträde till folkskoleseminarier, till gymnastiska Centralinstitutet (för idrottslärare) och till Musikaliska akademien. Så småningom även till universiteten. Men

det var svårt för flickor att skaffa sig de förkunskaper som krävdes. Först 1909 kunde de ta realexamen (motsvarade grundskolans nionde klass) i kommunala realskolor och inte förrän 1927 kunde de studera vid statliga gymnasier. Tidigare gällde privatskolor för flickor som ville ha studentexamen eller examen motsvarande grundskolekompetens. Kvinnor som hade examen från universitet hindrades länge att få önskade tjänster. 1903 kunde de få statlig anställning som läkare, och 1905 som adjunkter (lärare) vid läroverk. Fast det dröjde till 1918 innan läroverken öppnades helt för kvinnliga lärare. Nya lagar under 1920-talet gav kvinnor rätt att inneha nästan alla statliga ämbeten (högre tjänster). Kring mitten av 1900-talet blev det lättare för kvinnor att ha barn och samtidigt förvärvsarbeta. 1939 förbjöds arbetsgivare att avskeda kvinnor som blivit gravida eller som skulle gifta sig. Mödrahjälp, moderskapspenning (från 1955) och barnbidrag (1948) betalades ut till mammorna. I köken installerades elspisar, kylskåp och andra hushållsmaskiner som gjorde hemarbetet snabbare och lättare. Kommunala daghem och förskolor började införas.

Personal i arbete på Postgirot.

Bild: Stockholmskällan

Kvinnoraken

Under 1940- och 1950-talen fanns 200 000 yrkeskvinnor i tillverkningsindustrin och nästan lika många i affärer och på kontor. Därefter följde undervisning, sjukvård och åldringvård (nu äldreomsorg). Genom nya lagar utvidgades socialvård och barnomsorg. Under 1950-talet kom ett genombrott för kvinnor på arbetsmarknaden. Från att 30 procent av dem då lönearbetade steg denna siffra till 75 procent 1990. Närmare en halv miljon kvinnor gick ut i arbetslivet under 1960- och 1970-talen. Från denna tid har antalet kvinnor inom metallindustrin vuxit, främst sysselsatta med montering av elektroniska produkter. Offentliga sektorn - sjukvård, skola, omsorg och förvaltning växte fram till mitten av 80-talet och blev kvinnornas arbetsmarknad. Jobben där sågs av många som kvinnoraken – med låga löner.

I våra dagar dominerar tjänsteproduktion stort bland kvinnorna och omfattar också en majoritet bland männen. De är privat eller offentligt anställda. De arbetar med människor – kunder, patienter, elever, vårdtagare. Arbetet har ändrat karaktär. Projekt- eller lagarbete – inte lika toppstyrt som förr. Men korttidsanställningar – ofta på deltid - drabbar främst ungdomar, kvinnor och invandrade grupper. Behovsanställda kallas de. Nedskärningar/besparingar görs ofta inom vården vilket särskilt drabbar kvinnor. När antalet anställda minskar, blir arbetet intensivare och stressen svårare.

Kvinnlig konduktör vid Islandstorget, Stockholm. Under 1950-talet kom ett genombrott för kvinnor på arbetsmarknaden. Bild: Stockholmskällan

Siffror kring kvinnor och män i yrkesarbete kring 2020

År 2018 yrkesarbetade 2,34 miljoner män och 2,21 miljoner kvinnor i Sverige. Kvinnorna utgjorde därmed 48 procent av de förvärvsarbetande. De fanns inom alla yrken. Områden där kvinnor var flest: hotell och restaurang; finans och försäkring; offentlig förvaltning; utbildning; vård, omsorg och socialtjänst; kultur och personliga tjänster. De kvinnliga läkarna är numera fler än de manliga. Områden där män var flest: industriell tillverkning och gruvarbete; energi och miljö; byggverksamhet; transporter och lagring; information och kommunikation (till exempel medier och IT); företagstjänster (t.ex. konsulter, arkitekter, jurister, forskarreklamanställda). Nuförtiden arbetar 7 procent av alla förvärvsarbetande kvinnor inom industrin mot 20 procent av männen. Kvinnorna utgör 25 procent av industriarbetarna. När det gäller chefsjobb dominerar männen stort. De manliga cheferna är minst dubbelt så många som de kvinnliga i politiskt arbete, i statliga verk, andra myndigheter, stora och små privata företag. När det gäller jobb som verkställande direktörer och platser i de större bolagens styrelser utgör männen 80–90 procent.